

Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences

ISSN: 1306-7877 e-ISSN: 2147-5644

Başörtülü Kadınlarda Serbest Zaman Eğilimi Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Leisure Time Tendency Scale for Headscarved Women: Validity and Reliability Study

Zülal ASANATUCİ

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İstanbul, Türkiye

Ph.D. Student, Marmara University Institute of Social Sciences
İstanbul, Türkiye
zulalkir@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8721-9579>

Halil AYDINALP

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
İstanbul, Türkiye

Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Theology
İstanbul, Türkiye
halilaydinalp@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-1907-868X>

Atıf Bilgisi / Reference Information

Asanatuci, Z. ve Aydınalp, H. (2022). Başörtülü kadınlarda serbest zaman eğilimi ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 16(32), 1-19.

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29228/tbd.2007.62433>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Submission Date: 14.05.2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 18.05.2022

Yayımlanma Tarihi / Publication Date: 25 Haziran / June 2022

Yayımlanma Sezonu / Publication Season: Haziran / June 2022

Cilt / Volume: 32

Sayfa / Pages: 1-19

Copyright © Published by Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences

All rights reserved www.toplumbilimleri.com

BAŞÖRTÜLÜ KADINLARDA SERBEST ZAMAN EĞİLİMİ ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI¹

ÖZ

Türkiye’de başörtülü kadının kamusalılığı ve toplumsalılığı gerilimli bir tartışma alanıdır. Özellikle dünya ekonomik sistemine eklemlenen bir Türkiye’de başörtülü kadın önemli bir tüketim öznesi haline gelmiştir. Bu bağlamda başörtülü kadının serbest zaman faaliyetleri de önemli bir özneleşme alanıdır. Makale, gelenek ve modernlik arasında, başörtülü kadınlarda serbest zaman eğilimlerini ölçmeye yarayacak bir ölçeklendirme girişimidir. Nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama metodu kullanılarak gerçekleştirilen bu araştırma kapsamında uygulanan KMO (0,818) ve Bartlett Küresellik testi (2063,031), faktör yük değerleri, açıklanan varyans (62,874), Cronbach Alfa katsayısı (0,787), doğrulayıcı faktör analizi sonucunda istatistiki açıdan güvenilir ve yapı geçerliği olan, dört boyutlu ve toplam 11 maddeden oluşan “Başörtülü Kadınlarda Serbest Zaman Eğilimi Ölçeği” elde edilmiştir. Ölçek 706 başörtülü kadının serbest zaman faaliyetlerini liberalleşme, dünyevileşme, serbest zamanda seküler gerilimler, serbest zamanda spor ve konser alt faktörleri açısından gözlem altına almaktadır. Anılan boyutlar başörtülü kadının kendi doğal tercihleriyle var olmaya başladığı “özerk dünyevi” alanları tanımlaması açısından manidardır.

Anahtar kelimeler: Din sosyolojisi, Din, Başörtüsü, Modernite, Serbest Zaman Ölçeği.

LEISURE TIME TENDENCY SCALE FOR HEADSCARVED WOMEN: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY²

ABSTRACT

The publicity and social position of headscarved women is a topic of tense discussion in Turkey. Especially in Turkey, which is integrated into the world economic system, headscarved women have become important consumers. In this context, leisure activities of headscarved women are also an important area of “subjectification”. This article is an attempt to create a scale to measure leisure time trends in headscarved women between tradition and modernity. Survey method which is a variety of quantitative research method is used and statistically reliable and valid four-dimensional “Leisure Time Tendency Scale for Headscarved Women” was obtained as a result of research, conducted with the KMO (0,818) and Bartlett sphericity test (2063,031), factor load values, explained variance (62,874), Cronbach Alpha coefficient (0,787) and confirmatory factor analysis. The scale tackles the leisure time activities of headscarved women in terms of liberalization, secularization, secular tensions in leisure time, sports and concerts in leisure time. The aforementioned dimensions are significant in terms of describing the “autonomous secular” areas in which headscarved women began to exist with their own civil preferences.

Keywords: Sociology of Religion, Religion, Headscarf, Modernity, Leisure Time Scale.

¹ Bu çalışmanın etik kurul onayı Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulundan Ocak 2022 tarih ve 2022-23 sayı ile alınmıştır.

² Bu çalışma, şu an yazmakta olduğum "Başörtülü Muhafazakâr Kadınlarda Serbest Zaman Algısı" başlıklı doktora tezinin ölçeklendirme çalışmasından türetilmiştir. Makalede birinci yazar verilerin toplanmasını, istatistiki analizleri, tablolarla ilgili değerlendirmeleri ve teorik bölüme katkılarıyla birlikte son okumaları; ikinci yazar özetlerle birlikte teorik kısmı, soruların hazırlanmasını, istatistiki ölçeklendirme adımlarını ve ölçeklerin isimlendirilmesini üstlenmiştir.

GİRİŞ

Sümerlerden bu yana kadının toplumsal görünürlüğü konusunda düzenlemelere rastlanması kadın, örtünme ve mahremiyet sınırları üzerinde daima normatif bir kontrol sistemi olduğunu gözler önüne serer. Kendi tarihimizde, tesettür ve kadının toplumsallığıyla ilgili, bilindiği kadarıyla, III. Ahmet döneminden itibaren takip edilebilecek bir düzenlemeler silsilesi karşımıza çıkmaktadır. Yakın dönemde ise bugünkü anlamda başörtüsüyle ilgili tartışmalar, 1960'ların ortasında, özellikle kamusal alanda başörtünün yeri konusundaki tartışmalarla başlamıştır. Bu dönemler, göçün etkisinde yeni kentli bireylerin geleneksel değerlerle modern süreçlere eklenme çabası ile tek boyutlu modernleşme algısına dayalı ilerlemeci bir değişim üzerindeki bürokratik ısrar arasında yaşanan siyasal ve sınıfsal gerilimlerle karakterize edilebilir. Anadolu'da savaş ve yıkımların gölgesinde önce bağımsızlık sonra düzen üzerine yapılan bu tartışmalar, özellikle 1950 sonrası kapitalizme eklenme süreciyle, modernizm ekseninde sırf ideolojik olmaktan ziyade, tüketim ve piyasa şartları tarafından da belirlenmeye başlamıştır. Günümüzde ise 1980 sonrası adeta kalıplaşan liberal politikalar çerçevesinde, ideolojik olarak çok boyutlu bir modernlik algısına; toplumsal olarak da sadece kent ve tüketim değil aynı zamanda teknolojinin ve sosyal medyanın tetiklediği muazzam bir sosyal akışın etkisine girilmiştir. Dolayısıyla doktriner “modernizmden” sosyolojik bir “moderniteye” geçilirken, günümüzde, başörtülü kentli kadının da böylesi doktriner ve sosyolojik geçişler yaşanan bir vasatta kendini inşa etmeye çalıştığı söylenebilir. Özellikle 2000 sonrası başörtülü kadının kent, din ve moderniteyle kurduğu diyalektik ilişkinin mahiyeti, önemli bir din sosyolojisi problemi. Baskılayan bir kamusalığın normatif sınırlarının buharlaşması; fakat bu sefer de postmodern özgürlüklerin açtığı alanlarda tüketim ve görünmenin tetiklediği hızlı hayatların durulması/durulaşması gereken yerin neresi olduğu, temel mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma böylesi bir bağlamda, kente dair gerilimler yaşayan başörtülü kadını serbest zaman faaliyetleri üzerinden gözlem altına almaya yarayacak bir ölçeklendirme girişimidir. Sosyal bilimlerde daha önce böyle bir ölçek denemesi yapılmadığı için mevcut ölçek kurgusunun mütevazı da olsa kendi içinde bir orijinallik taşıdığı söylenebilir. Ayrıca sosyal eğilimleri ölçme, sosyolojinin bilimsellik vasfının en net gözlenebildiği bir uzam olduğu için ölçek geliştirme bu alandaki faaliyetlerin önemli bir parçasıdır. Metodik olarak dolaylı gözlem yöntemi çerçevesinde nicel bir araştırma deseniyle ölçeklendirme sonuca götürülmüştür. Araştırmacıların birisinin de başörtülü kadın olmasının meseleye yer yer daha içeriden bakma avantajı sağladığı söylenebilir. Araştırma İstanbul'da yaşayan, kendisini dindar olarak tanımlayan, alt, orta ve üst gelir grubuna mensup, yaşları en az 15 olan toplamda 706 başörtülü kadın bireyin katılımıyla, anket yöntemi kullanılarak, Şubat-Nisan 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada modernleşme ekseninde başörtülü kadının geçirdiği evreler panoramik de olsa teorik bir zeminde gözlemlenmek istenmiştir. Elbette burada tartışılan problemlerin detaylarına dair söylenebilecek çok şey vardır ya da farklı bakış açılarıyla bu süreçler yeniden anlamlandırılabilir. Bu genel çerçeveden uygulamada elde edilen ham bilgilerin işlenmesine geçilmiş; istatistiki açıdan geçerli ve güvenilir olan dört boyutlu bir “Başörtülü Kadınlarda Serbest Zaman Ölçeği (BKSZÖ)” elde edilmiştir.

1. Modernleşme Ekseninde Türk Toplumunda Başörtülü Kadının Konumu

Tarihi olarak, aslında, her toplum daha önce görmediği ya da ihtiyaç duymadığı yeniliklerle karşılaştığında, geleneksel olan dışında hep “modern” karşılaşmalar yaşayagelmiştir. Mekânsal değişim, sosyal hareketlilik, ihtiyaç ve beklentileri karşılama, süreklilik algısı ve hayatta kalma güdüsü, kendi ülküsü ve tarzıyla özgürce yaşama, hedef ve menfaatlerdeki farklılıklar, ezcümle “toplumsal dirlik ve düzen” kavgası, modernin

sosyolojik çerçevesini oluşturur denilebilir. Bu anlamda Avrupa merkezci ve Batılı dualizimlerin dışında zamanın içinde, zamanla birlikte, mekânsal-zamansal-kültürel ve emek olarak aslında her toplum kendi çağını yaşamakta ve kendi toplumsallığını inşa etmektedir. Bütün büyük medeniyetler kendi modernliklerini ürettikleri için büyüktür. Dolayısıyla, modernliğin sadece “modern” zamanlarla ilgili olmadığını ifade etmek bu bağlamda yerinde olacaktır.³

Modernlik sosyolojisi, gelenek ve çağdaş salınımı ya da gerilimi üzerinden zorunlu olarak ve öncelikle tarihsel tahlillerle ilerler. Toplumumuz İslam öncesi, İslamlaşma ve Batılılaşma makro süreçleri içinden geçerek modern olanı tecrübe etmektedir (Aydınalp, 2011, s. 145-167). Toplumsal olarak her üç sürecin etkisi olsa da “modernin” sosyolojik bağlamı daha çok Batılılaşma tarafından belirlenir. Otorite ilişkileri ve sivil toplum, üretim ve emek, aile ve etkileşim, eğitim ve sosyalleşme, din ve kültür ya da kadın ve örtünme açısından modernleşme, çağa uyum süreçlerinin alt bağlamları olarak genişletilebilir. Türkiye bu anlamda kendi tarihsel ve toplumsal koşulları çerçevesinde bir modernleşme süreci yaşamaktadır. 1683 Viyana Bozgunu ve 1718 Lale Devri sonrasında görünür hale gelmeye başlayan modernleşme süreci, özellikle, Tanzimat Dönemi’nden itibaren, devlet eliyle, tavandan tabana doğru, kurumsal bir değişim halesi olarak daha net izlenebilmektedir. Mağlubiyetlerin ve yeni ihtiyaçların yön verdiği hızlı sayılabilecek bu modernleşme süreci, bürokratikleşme ve sanayileşme süreçleriyle birlikte ilerlemiştir (Özdalga, 2015, s. 57).

Siyasal bağlam açısından, dünya ekonomik sistemindeki genişlemelere paralel biçimde, Osmanlı’dan günümüze monarşiden meşrutiyete, meşrutiyetten cumhuriyete ve cumhuriyetten demokrasiye doğru hem döngüsel hem de doğrusal küresel bir değişim çizgisi takip edilmiştir. Bu değişim çizgisi içinde kurumsal sekülerleşmenin tezahürleri, özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren gerçekleşen devrim niteliğindeki toplumsal değişikliklerle, bugün yaşadığımız toplumsal bünyenin kilometre taşlarını da döşemiştir. Farklı kamusalıklar olarak İmparatorluğu var eden tüm ilke ve değerlerle Cumhuriyet’e geçiş mümkün olmamış; Türk toplumu mektep-medrese, hilafet-cumhuriyet, geleneksel-modern, eski-yeni, ilerici-gerici, kadın-erkek, köylü-kentli gibi kırılma ve gerilim hatları üzerinden dikotomik bir süreç yaşamıştır.

Milli devlete geçiş sadece bir rejim değişikliği değil; Türkiye’yi aşan küresel değişimlere paralel biçimde, aynı zamanda yeni bir düzen, yeni bir insan, yeni bir toplum, dolayısıyla yeni bir dini-politik de demektir. Tafsilatı makalenin sınırlarını aşacak olan bu dönemdeki dini politiğin, günümüze kadar uzanan taraftar ve yansımalarıyla, şu bağlamlarda tartışıldığı söylenebilir: Cumhuriyet’le uyumlu Rousseaucu bir Türk sivil dini yaratma; Alman Materyalizmi ve Fransız Pozitivizmi’nin tesirleri; hayata dair problemleri çözeceğine inanılan pozitif bilime olan inanç; yeni düzene/otoriteye karşı ayan-medrese karışımı saltanat-hilafet taraftarı gelenekçilerden gelen organize isyanların etkisi; düzene karşı çıkma yanında, tekke ve camii zemininde halkı “hipnotize” ettiğine inanılan geleneksel kültürel bünye ile ilerlemenin sağlanamayacağı düşüncesi, özellikle siyaset ve otoriteye angaje olmuş bir dini bilinçle modernleşmenin imkansız görülmesi; dolayısıyla dini alanı geleneksel kişi ve kurumlardan soyutlayarak özcü, bireyci, vicdani bir dini politiği öne çıkarmak; milli devlet felsefesine de uygun biçimde bir anlamda İslam’ı Arap kültüründen arındırma düşüncesi; bütünleştirici maya olarak kullanmakla birlikte; Arap ve Fars geleneği üzerinden İslamlaşmış bir toplumu bu bireysel Müslümanlık anlayışına, kentli ve daha çok memur tabaka dışında, yaklaştıramamanın çelişkileriyle şekillenen ikircikli bir dini politik; dini alanı bazı durumlarda deneme-yanılma sürecine tabi tutarak uygulamayı görmeye

³ Avrupa merkezci bir modernlik algısının eleştirileri şu eserler üzerinden izlenebilir, bkz: Amin, S. (2002). Avrupa-Merkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi. Yordam Yayınları; Amin, S. (2020). Modernite, Demokrasi ve Din Kültüralizmlerin Eleştirisi. Yordam Yayınları; Said, E. W. (2021). Şarkiyatçılık, Metis Yayınları, 2021; Braudel, F. (2020). Tarih Üzerine Yazılar, Doğu Batı Yayınları.

çalışmak; fakat oluşan kültürel boşlukları dolduramayarak geleneğe geri dönme (Türkçe Kuran tilaveti, camilerde musiki eşliğinde ibadet, imamların özellikle büyük camilerde frakla hutbe irad etmesi gibi), bu sürecin Atatürk'ün erken ölümüyle yarım kalması, sonradan gelenlerin Atatürk dönemi uygulamalarını dondurması; kamusal din politikası ve yeni dini kurumlarda kendine yer bulamayan ya da otoriteyle uyum arama gereği duymayan sivil dini yapıların giderek yer altına kayması, tarikat yapıları yanında dini cemaatleşme olgusunun gelişmesi (Turhan, 1997, s. 133-202/Berkes, 2002, s. 41/Ülken, 1966, s. 27/Lewis, 2004, s. 22/Yerasimos, 1980, s. 319/Mardin, 1993, s. 140/Mardin, 1999, s. 57/Kuru, 2011, s. 204/Atay, 2009, s. 49/Aydınalp, 2018, s. 150-152).

Cumhuriyet döneminde, bu yenileşme süreci toplumsal alanı da dizayn ederek, artarak devam etmiştir. Atatürk, İnönü, Menderes ve Özal dönemleri, bugün içinde yaşadığımız Türkiye'nin ana hatlarının çizilmesini sağlamıştır denilebilir. Yeni insan ve yeni toplum üzerine verilen mücadele Cumhuriyet dönemi boyunca daima ideolojik savrulmalara sahne olurken, özellikle 1950 sonrası sanayileşme, kentleşme, demokratikleşme, liberalleşme, bir manada kapitalist dünya ekonomik sistemine entegre olmanın doğal sonuçları olarak görülebilecek makro süreçler, sosyal bünyemizi hâlâ belirlemeye devam etmektedir. 1950 öncesi tavandan ve ideolojik modernleştirme sürecinin, 1950 sonrası tabanın merkezde kendine daha fazla yer bulduğu liberal bir modernleşme sürecine dönüştüğü söylenebilir (Kartal, 1983, s. 47/Çelik, 2013). Bu yapı üzerinden dünya ekonomik sistemine daha fazla entegre olan Türkiye, liberal/küresel üretim sisteminin talepleri doğrultusunda ve bilimsel/teknolojik aklı öne çıkararak "tüketim toplumu" haline gelmiştir. Amman'ın ifade ettiği gibi, boyutları ayrıca tartışılmakla birlikte, bilhassa kent ve piyasa açısından "böyle bir toplumda bireylerin 'sahip olma'ya odaklanmaları, hazcı eğilimlerin baskın hale gelmesi, sırf 'bu dünya için yaşama'nın kutsanması, kısacası "dünyevileşme" kaçınılmaz bir sonuç" olmuştur (Amman, 2010, s. 64).

Başörtülü kadın da tarihsel ve toplumsal olarak böylesi bir modernleşme bağlamı içinde; devlet, hukuk, laiklik, kamusal, özgürlük gibi tartışma alanlarının öznesi olmuştur. Toplumsal bünyenin kadın bedeniyle ilgili uzamları, Sümerlerden bu yana, çeşitli kurullarla düzenlense de (Bayram ve Kahya, 2019, s. 648-649) kendi coğrafyamızda, III. Ahmet Dönemi'nde "...bir karıştan ziyade büyük yakalı ferace ve üç değirmiden fazla baş yemenisi ile sokağa çıkmayacaklar. Feracelerde süs olarak bir parmaktan enli şerit kullanılmayacaktır" şeklindeki 1725 tarihli ferman, kıyafet konusunda saray dışındaki sınırlamalar açısından ilklerden birisidir.⁴ II. Abdülhamit döneminde de "art niyetli insanların suistimali" ve "toplumsal huzurun sağlanması" gibi görünen gerekçeler yanında; bir yönüyle yenileşme sürecinin etkileri, diğer yönüyle İslam'ın bu konuda açık emrinin olmamasına dayanılarak 1892'de çarşaf yasaklanmıştır.⁵ Özellikle II. Meşrutiyet, kadın kamusalılığı açısından,

⁴ Kadın kıyafeti ve örtünme konusunda, başta saray hanımlarının önemli bir bölümünün kozmopolit bir kültürel bagaja sahip olması yanında saraylı olmanın getirdiği ayırt edilme ve farklı olma güdüsü, genel olarak devlet içindeki gayr-i Müslim hanımların giyim tarzları, Batı ile karşılaşmaların artması ve refahın artmasıyla kenti bir zadedgân sınıfının oluşması etkili olmuştur denilebilir. Bu çerçevede I. Ahmet (1603-1617) döneminde ahlaksızlığın artması gerekçesiyle kadınların erkeklerle birlikte aynı sandala binmesi, bazı mesire alanları ve mağazalarda beraber olmaları yasaklanmış; III. Ahmet (1704-1730) ve I. Mahmut (1730-1754) zamanında devam eden bu yasaklara kadınların ferace giyme yasağı eklenmiş; III. Osman döneminde kadınların haftanın belirli günleri sokağa çıkması karara bağlanmış; II. Mustafa (1757-1774) yakası açık giysilerle sokağa çıkılmasını yasaklamış; III. Selim (1789-1808) döneminde benzer bir karar alınıp ayrıca fazla süslü ve kumaşlı elbiseler ve bunları dikenlere yönelik yaptırım uygulanacağı kararı alınmıştır. Kıyafet kısıtlanmasına dair benzer düzenlemeler IV. Mustafa (1808), I. Abdülhamid (1774-1789) ve II. Abdülhamit (1876-1909) dönemlerinde de devam etmiştir. Bkz: Suha Umur, "Kadınlara Buyruklar", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 1958, s. 13-15'ten ve Reşat Ekrem Koçu, "Tarihimizde Garip Vakalar", İstanbul 1958, s. 167'den aktaran Leyla Kaplan, "Türk Bedai'iyini Koruma Derneği ve Cumhuriyet Döneminde Türk Güzelliğini Geliştirme Çabaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 17/49, 2001, 159-160.

⁵ Yasağın Osmanlıca aslı için bkz: https://www.turktarih.com/Abd%C3%BCIhamit_Hanin_%C3%87ar%C5%9Faf%C4%B1_Yasaklamas%C4%B1.html, 18.03.2021.

kendisinden önceki dönemlerde alınan kararların istenen istikamette bir değişim yaratmadığının müşahhas delilidir. Özgürlüklerin her alanda hissedildiği bu dönem evlilik yaşı, evliliğe zorlama, boşanma, çok eşlilik, nafaka gibi konuları yeniden düzenleyen “Aile Kararnamesi” ile, sayıları 107’yi bulan kadın dernekleriyle, kadınların -savaş koşullarının da etkisiyle- %30'lara varan oranlarla emek sürecine dahil olmalarıyla, kadınlara ilk defa üniversitede eğitim hakkı tanınmasıyla, eklektik bir Batı stiline giyim kuşamda daha görünür hale gelmesiyle, âdeta Cumhuriyet’in habercisi ve toplumsal zemini gibidir. İslamcı, Batıcı ve Türkçü düşünce kalıpları içinde, birbirine geçmiş istisnaları olmakla birlikte, bu dönemde kadınların dinî baskılarla ezildiğini, örtünmenin kadını ikincil hale getirdiğini savunan Batıcılar; kadınların her bakımdan hayata katılmaları gerektiğini, kadınsız bir toplumsal gelişmenin imkansız olduğunu, geleneksel Türk örfünde kadının asla geri planda olmadığını savunan Türkçüler ve nispeten iki fikrin de kendilerince makul taraflarını kabul etme eğiliminde olan; fakat Avrupa medeniyetindeki kadın tasavvurunun taklit edilmesine şiddetle karşı çıkan İslamcılar, kendi kadın telakkilerini ortaya koymuşlardır (Akagündüz, 2016, s.111-117/Özcan Demir, s. 107-115/Aydın, 1998, s. 314-318/Özkeriz, s. 7-8/Arslan ve Akpınar, 2005, s. 226-229).

Meşrutiyet dönemi özgürlükleri, özellikle kadının modern eğitim sistemine katılımıyla, özel alan dışında şapka kullanan ya da daha hafif bir tesettüre kayan kentli ve daha çok zadegan sınıftan Türk kadının Batılı kıyafetlere aşına olmaya başladığı bir vasatta; Cumhuriyet rejimi, Medeni Kanun, Şapka Kanunu, din adamlarının kisvelerini düzenleyen kanun gibi kılık-kıyafetle ilgili çeşitli düzenlemeler yapmakla birlikte, çok yönlü devrim kanunları içinde, doğrudan başörtüsünü yasaklayan bir kanun çıkarmamıştır.⁶ Atatürk’ün tesettüre bakışını ele aldığı makalesinde, Boyacıoğlu, Mustafa Kemal’in, temelde, İslam’la da doğrudan bağdaştırılamayacak aşırı kapalılığa ve kadını toplumsal hayattan tecrit ederek eve kapatmaya karşı çıktığının altını çizmektedir (Arıç, 2006, s. 156/Boyacıoğlu, 1999, s. 214).

Çeşitli vesilelerle bu konulara değinen Atatürk’ün şu iki konuşması bu durumun ifadesidir: “Daha emin daha dürüst yürüyeceğimiz yol, Büyük Türk kadınına çalışmamıza ortak kılmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınına bilimsel, ahlaki, toplumsal, iktisadi hayatta erkeğe ortak, arkadaş, yardımcı ve destekçi yapmak yoludur. Eğer kadınlarımız şer’in tavsiye, dinin emrettiği bir kıyafetle, faziletin gerektirdiği davranış biçimiyle içimizde bulunur; toplumun bilim, sanat ve sosyal etkinliklerine katılırsa bu durumu emin olunuz; milletin en mutaasıbı dahi onu takdir etmekten kendini alamaz.”⁷ “...Örtünme şekli konusunda kolaylıkla, emniyetle yürüyebilmek dinin, eski ulusal geleneğin, akıl ve mantığın, ahlak ve faziletin emrettiği doğal ve kolay şekli kabul etmektir. Dinimizin tarif ettiği şekilde yararlanmak ve onu hayatımıza tatbik etmek, maksada ulaşmak için yeterlidir.”⁸ Cumhuriyet döneminde modernleşme sürecinin önemli bir parçası olacak

⁶ Bu konuda Tirebolu, Trabzon, Giresun, Sivas gibi bölgelerde, belediye meclisleri tarafından alınan kararlarla münferit çarşaf ve peçe yasaklarına rastlansa da genel bir kanunlaştırma yapılmadığı görülmektedir. Ayten Sezer Arıç, “Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 64-65-66 (2006), 158; Sadık Sarısamam, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 6/21 (1998), 101-105.

⁷ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.II, Ankara 1959, s.151’den aktaran Ramazan Boyacıoğlu, “Atatürk, Kadın ve Tesettür”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 121/2 (1999), 213.

⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.II, Ankara 1959, s.151’den aktaran Ramazan Boyacıoğlu, Atatürk, Kadın ve Tesettür, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 121/2 (1999), 212. Atatürk’ün konuyla ilgili demeçlerinden bazıları şu şekildedir: “Bizim kadın hayatımızda, kadının giyiniş şeklinde yenilik yapmak meselesi, söz konusu değildir. Milletimize bu hususta yeni şeyleri bellettirmek zorunda değiliz. Belki ancak dinimizde, milliyetimizde, tarihimizde zaten var olan beğenilmiş adetlere düzen akışı vermek söz konusu olabilir. Biz başlı başımıza kişisel olarak her türlü şekilleri uygulayabilir, kendi zevkimize, kendi isteğimize, kendi terbiye ve seviyemize göre istediğimiz kıyafeti seçebiliriz. Ancak bütün ulusun kabule uygun göreceği şekilleri, bütün ulusun hayatında uygulanabilecek olan kıyafetleri herhalde genel eğilimlerde aramak ve o şekillerin başarısını genel eğilimlere uygunlukta görmek gerekir. Bazı ulusların zevk alemlerini ülkemizde uygulamaya kalkmak doğal olarak hatadır. Bu yol, sosyal yaşamımıza kurtuluşa ve erdeme ulaştırmaz.”

kadınlar dönemin havasına uygun biçimde, medeni bir seviyede kendi tarzlarını üretmekten geri durmayacaklardır. Nitekim çeşitli açılış, ziyaret ve merasimlerde Atatürk'ün bulunduğu mekanlarda Avrupalı tarzda giyinmiş kadınlar eksik olmamış; Atatürk, "Cumhuriyet Kadını"nın nereye doğru evrileceğini de böylece pratik olarak göstermiş; Meşrutiyet döneminden beri eğitilmiş ve üst sınıf kadınlarda giderek görünür hale gelen modern kıyafetler daha da teşvik edilmiş; kadınları hayatın içine dahil etmeye yönelik bir politika uygulanmıştır (Arıç, 2006, s. 152-158).⁹

Cumhuriyet dönemi modernleşmesinde, kadınların ön planda olduğu genel bir kabul olarak sıklıkla ifade edilir. Bu durumu Göle "*kadınlar Kemalist reformların bayrağını taşımaktadır*" (Göle, 2010, s. 90) şeklinde ifade ederken; herhalde yeni dönemde kadınların daha faal ve görünür olduklarına dikkat çekmek istemektedir. Kemalist reformların kadına ait alanlarda kendisini hissettirmesi dışında, modernleşme sürecini yönlendirmede kadınların ne kadar özne oldukları tartışmalıdır. Kemalizmi otorite ilişkileri açısından var eden erkekler; bir özgürleşme ve kurtuluş ideolojisi olarak kültürel yansımalarını üzerinde taşıyanlar ise kadınlardır denilebilir. Bu dönemde özellikle kamusal alanda Batılı tarzda giyinen, başörtüsü yerine şapka tercih eden ya da hiç takmayan "Avrupalı" görünüme sahip, erkeklerle aynı ortamda bulunabilen kadın profili karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet dönemi modernleşme faaliyetlerinde kadınların ön plana çıkarılmasının en önemli nedenlerinden birisi kadının kendi dünyasından çıkıp hayata katılması ve ülke kalkınmasında kendisine düşen rolleri geleneksel sınırları aşarak yerine getirmesidir. Bu durum aynı zamanda Cumhuriyet'in kültür ve yaşam tarzı olarak Batı toplumlarından aşağıda olmadığına dair kadın üzerinden bir siyasal mesaj da içermektedir (Sancar, 2012, s. 112).

1960 öncesi dönemde, tarıma dayalı küçük yerleşim birimlerinde yaşayan çoğunluğun izole hayatları, örtünme ve kadın meselesinin, kültürel kodlarla gerilim yaşamadan kendi tabii seyrinde yürümesini sağlamıştır. Başta İstanbul olmak üzere, büyük vilayetlerde kadın yaş ve sosyo-ekonomik statüsüne göre açık, şapkalı, eşarplı, yarı kapalı, geleneksel örtmeli ya da tam tesettürlüdür.¹⁰ 1960 sonrası, kentlerde, Cumhuriyet'in Avrupalı memure kadın imgesiyle geleneksel kırsal tabanlı kadın arasında zaten var olan tezat, artan göçlerin de etkileriyle, daha da fark edilecektir. Birlikte tarihsel badireler atlatmış, "hür ve tok olma" motivasyonu yanında "insan ve vicdan" eksenli bir kültürün birleştirdiği bu nesiller arasında gerilimden ziyade mesafeli bir uyum söz konusudur denilebilir. Fakat bu yeni kentli geleneksel ailelerin çocuklarının eğitim ve iş sahasında görünürlüğünün artması, laiklik irtica ekseninde yeni kamusal tartışmalarını beraberinde getirmekte gecikmemiştir. 1955'te Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı genelgeyle bünyesinde çalışan kadın memurların başlarını örtmelerini istemesi mevzi de

"Şunu ilave edeyim ki, kadınlık meselesinde şekil ve kıyafet-i zahiriye (görünen kıyafet) ikinci derecededir. Asıl mücadele sahası, kadınlarımız için şekilde ve kıyafette başarıya ulaşmaktan ziyade, asıl başarıya ulaşılması gerekli olan saha aydınlıkla, irfanla, gerçek faziletle süslenmek ve donanmaktır. Ben muhterem hanımlarımızın Avrupa kadınlarının aşağısında kalmayacak, aksine pek çok yönlere onların üzerine çıkacak aydınlık ve irfanla donanacaklarına kesinlikle şüphe etmiyen ve buna kesin şekilde emin olanlardanım." Boyacıoğlu, a.g.e., 213-214.

⁹ Yasal bir düzenleme yapılmamakla birlikte, Cumhuriyet öncesi dönemde, Atatürk'ün kadınların açılması konusunda fikir beyan ettiği ender bir notu tedavi için gittiği Karlsbad'ta yazdığı günlükte geçer. 28 Temmuz 1918'e kadar yaklaşık bir aylık süre içinde tuttuğu bu günlükte şu cümleler geçer: "*Bu kadın meselesinde cesser olalım. Vesveseyi bırakalım... Açılışlar onların diğamlarını ciddi ulum ve fünün ile tezyin edelim. İffeti, fenni sıhhi surette izah edelim. Şeref ve haysiyet sahibi olmalarına birinci derecede ehemmiyet verelim.*" <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/afetinanin-m-kemal-ataturkun-karlsbad-hatiralari/>, 20.03.2022; Ayrıca krş: Afet İnan, *M.K. Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Ankara, 1983, s. 45'ten aktaran Sadık Sarısamanoğlu, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi", *Atatürk Yolu Dergisi* 6/21, (1998), 101.

¹⁰ 1950'lerde başta İstanbul'da Eminönü, Galata ve Karaköy olmak üzere pek çok mekanda çekilen videolar kadınlarla ilgili bu konuda belge niteliğindedir, bkz: <https://www.izlesene.com/video/1950li-yillardan-istanbul-goruntuleri/8879186>, 11.04.2022; <https://www.youtube.com/watch?v=R7L00AB4mM4>, 11.04.2022; <https://www.youtube.com/watch?v=5L4ZZqV4cag>, 11.04.2022.

olsa basında tartışılmıştır. 1964 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni birincilikle bitiren başörtülü Gülşen Ataseven'in mezuniyet töreninde yapması gereken birincilik konuşmasının, başörtülü olduğu gerekçesiyle ikinciye yaptırılması, başörtülü kadın kamusalılığıyla ilgili ilk kıvılcımlardandır. 1968'de başörtüsünü çıkartmadığı için Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden atılan Hatice Babacan'a yönelik basında yer alan haberler; sonrasında yapılan gösteriler, İslamcı çevrelerde tesettürü yeniden düşünmeye sevk eden tetikleyici en önemli olaylardan biri olarak sunulur (Aykut, 2022, s. 41-42/Toruk, 2011, s. 486-487).

Genelde eğitilmiş memur kesimin çocukları ya da eğitim alma şansı elde etmiş bireylerden oluşan Cumhuriyet'in "asri" kadını çağdaşlaşmanın imgesi olarak sunulurken; bu sefer yeni kentli geleneksel başörtülü kadın, İslami grupların/hareketlerin giderek mottolaştırdığı İslamleşmenin simgesi olacaktır (Gezer, 2013, s. 45). Siyasi simge-dini vecibe, laikliğe aykırılık-din ve vicdan özgürlüğü karşıtlıkları içinde, başörtülü kadının kamusalılığı, siyasetin ve sivil toplumun gölgesinde yayınlanan genelgeler ve karşı genelgelerle tartışmalı bir süreç olarak 2000'lerin başlarına kadar devam etmiştir. Ayrıca uygulamalarda bölge ve kurum yöneticilerinin insiyatifine göre de değişiklikler söz konusudur. Bireysel tercih özgürlüğü, kamusal yasaklar ve İslam'ın örtünme emriyle ilgili tartışmalar üçgeninde, başörtüsü, daha çok erkeklerin müdahil olduğu, güç ve iktidar ilişkilerinin sembolizmi haline de gelmiştir. Başörtüsü katı çağdaşlık idealleri açısından karşıt bir hayat tarzını imlemiş ve bu hayat tarzının siyasal uzantıları açısından önemli bir kimlik aracı olarak işlenmiştir.¹¹

1980'lerden sonra ivme kazanan dünya ekonomik sistemine çevre bir ülke olarak eklenme ile Türkiye'de artık daha baskın şekilde liberalizmin yön verdiği piyasa şartları, kamusalığın çerçevesini de etkilemiştir. Önceki sürecin bir devamı olarak 1980'li yılların başından itibaren başörtülü kadınların yoğun biçimde kamusal alanda yer almaya başladıkları görülür. Dini sembollerin toplumsal hayat içerisinde görünür olması, dindar kesim tarafından dinin modern topluma uyumu şeklinde değerlendirilirken, laik kesim ise bu durumu modernliğe ve laik devlet yapısına karşı tehdit olarak görmeye devam etmiştir (Özdalga, 2015, s. 202-203). Kamusal tartışmaları sürmekle birlikte, oluşan liberal hava ve iktidarda daha fazla kalan sağ partilerin etkisinde, başörtülü kadın artık toplumsal süreçlerde yerini almıştır. Bu dönemde, sessiz çoğunluk denilebilecek yeni kentli dindar kadınlar başörtüleriyle bu yeni var olma biçimine doğru kayarken; örtünmeyi daha reaksiyoner biçimde savunan İslamcı kesimler de bu "dava"nın doğal savunucusu olacaklardır. İran Devrimi, Afgan cihadı ya da Selman Rüşdi hadisesi gibi global süreçlerin de bu dönemde İslamcılığı canlı tuttuğunu, özellikle devrim sonrası İslami kimlikleriyle kamusal alanlarda boy gösteren İranlı kadınların etkisini de düşünmek gerekir. Bu dönemi İslamcı yazarlardan Cihan Aktaş şu cümlelerle özetler: "*Benim kuşağım için tesettür vahyi değeri yanında kapitalizmin ve Cumhuriyetin ideal kadın modeli dayatmalarına itiraz açısından da anlamlıydı. Ötelerde bir yere bağlılığı ifade ediyordu. Başımızı örterken bedenimizi ve kadın kimliğimizi imgeleri ve ürünleriyle teslim almaya çalışan bütün sistemlere itirazımızı da bildirmiş oluyorduk.*"¹²

Kamusal alanları doldurmaya başlayan tesettürlü kadınların ne kadarı İslamcıdır ya da İslamcılığı bütünüyle destekler tartışmalı olmakla birlikte, başörtülülerin İslami bir kimlik ve İslamcı bir söylemle ortaya çıkmış oldukları varsayılır. Fakat ne olursa olsun 80 sonrası dönemde örtülü bir şekilde toplumsal alanda görünür olmaya başlayan eğitilmiş kadınların 'halk İslamı'ndan bir kopuş yaşadıkları, kitabı İslam'a dayalı, bilinçli dindar

¹¹ 1980 sonrası yasakların detayları yanında başörtüsünü güç ve iktidar ilişkileri açısından da ele alan bir çalışma için bkz: Kübra Yanıkoğlu. (2013). *Modernleşme ve Kadın Bedeni bağlamında Türkiye'de Başörtü Sorunu*. (İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.54-70.

¹² Cihan Aktaş, <https://www.ekrangazetesi.com/haber/10910/cihan-aktas-1980lerden-bugune-basortulu-kadin-profillerinin-gecirdigi-asamaları-yazdi-basortusu-ayni-aciklama-degil-artik.html>, Ekran Gazetesi. 14.03.2022.

olmaya çalıştıkları, örtülü olmayı da bunun önemli bir parçası olarak kabul ettikleri söylenebilir (Özdalga, 2015, s.230). Bu kesimin önemli bir kısmının başörtüsüne karşı çıkılması ölçüsünde kendilerini ya dini gruplar içinde ya da İslamcılık dahilinde konumlandıkları, en azından yakın hissettikleri söylenebilir. Ancak başörtülü kadınların toplumsal alanda görünür olma isteği zaman içerisinde farklı formlar kazanmıştır. Nitekim günümüzde dindar bireylerin, kendi yaşam tarzlarından tamamen farklı yaşam tarzlarına sahip bireyler ile benzer davranış kalıpları sergilemeye başladıkları görülmektedir. Örneğin Avcı'nın araştırmasında görüştüğü dindar gençlerden birisi, önce genelleyici bir bakışla Cumhuriyet dönemini tenkit ettikten sonra, bu durumu şöyle ifade etmiştir: "...Son dönemde gençlerin bu genel kabulleri yıkmak için kendi alanları dışında da var olduklarını göstermek ve kendilerini dışarıda tutan, "ötekileştiren" kesimle aynı ilgi ve beğenileri paylaşabileceklerini göstermek için sergiledikleri gayri iradi bir tepkidir bu durum. Yani kendilerinin de var olduklarını gösteren bir savunma mekanizmasıdır ve İslamcı gençlerin "biz her yerde varız ve başarılıyız" düşüncesiyle ortaya koydukları var olma, kendilerini ispatlama çabasıdır. Çünkü bu gençler Doğu'dan Batı'ya tüm kültür ürünlerini çok iyi takip etmekte, okumakta, yorumlamakta ve kendi ürünlerini ortaya koyma çabasıdadırlar (Avcı, 2018, s. 216-217). Dindar gençler, 80'li yıllardaki dindar genç kuşaktan farklı olarak modern yaşamı ve bu çerçevede dindar olmayan bireylerin yaşam tarzlarını belli oranlarda içselleştirmiş; fakat dini kimliklerini de korumaya devam etmekte gibidir. Nitekim son yapılan araştırmaların birinde de gençlerin, dini eğilimlerle birlikte hedonik eğilimlere sahip olduğu; din ve hedonik eğilimler açısından melez bir durumun varlığı tespit edilmiştir (Şengül, 2021, s. 211).

1980'li yıllardan günümüze uzanan süreçte başörtülü kadınların farklılaşan hayat tarzları ve toplumsal alanda görünür olma biçimleri üzerinde, 2002 yılında iktidara gelen Ak Parti hükümetinin de etkisi olduğu açıktır. 9 Şubat 2008 tarihinde başörtüsüne serbestlik getiren Anayasa değişikliği, TBMM Genel Kurulunda, AKP ve MHP'nin oylarıyla kabul edilmiştir. Sonrasında tartışmalara ve iptal istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne açılan karşı davalara rağmen, ilerleyen dönemde, hem kamuda hem de üniversitelerde başörtüsü kullanmak serbest hale gelmiştir (Toruk, 2011, s. 485).¹³ Sivil alanın din lehine genişlediği, bireylerin ve dini grupların kamusal sınırlarının esnediği daha serbest bir dönem başlarken; artık başörtülü kadınlar daha özgür tercihler yapmaya, kendi modernliklerini kendileri var etmeye başlamışlar; başörtüsü yasaklar ekseninde bir etki-tepki sürecinden bağımsızlaşmaya başlamıştır. Asef Bayat'ın deyişiyle (1996) "post-İslamcılık" şeklinde açıklanan bu durum, dini hayat ile toplumsal özgürlüğü bir arada yaşama çabası olarak yorumlanmıştır (Batuman, 2019, s. 21). Din ve hayat arasındaki etkileşimler daha tabii ve kendiliğinden gerçekleşirken; sekülerleşme yaklaşımları açısından, "klasik" sekülerleşme paradigmasının toplumda gerçekleşmediği, modernleşme ile geri planda kalacağı düşünülen dinin farklı formlar altında varlığını devam ettirdiği, "eklektik" paradigmanın doğruluğunu teyit eder biçimde, bu dönem, karşılıklı etkileşim sürecinin baskın olduğu bir süreç olarak görülebilir. Atay, bu süreci, modernleşme sürecinde geri planda kalan dinin postmodern toplumda, özellikle tüketim kültürü içerisinde bu sefer bir meta olarak yeniden karşımıza çıkması şeklinde ifade etmektedir (Atay, 2009, s. 86). Bu metalaşma sürecinde dini emir, kamusal görünürlük, siyasi simge, dini grup aidiyeti ve modanın yön verdiği farklı bağlamlarda farklı "öznellik" ve temsiller aracılığıyla tanımlanan bir başörtüsü karşımıza çıkmaktadır. Artık kamusal yasaklardan ziyade sosyal dinamiklerin/gerilimlerin yön verdiği kendi mecrasında şekillenen bir başörtüsü vardır. Bazen bu gerilimler baş örtme

¹³ AKP'nin düşünce kuruluşu Seta'nın bir analizine göre yasak, okullarda ancak 2013; kamuda 2016'da tam manasıyla kaldırılabilmiştir. Bkz: <https://www.setav.org/basortusu-yasaginin-yeniden-gelmesi-gercekten-mumkun-degil-mi/>, 18.04.2022.

davranışını yeniden anlamlandırma; hatta başörtüsünden vazgeçme davranışı olarak da belirlemektedir.¹⁴

Sanayi sonrası toplumlara gönderme yapan postmodernizm kavramı, üretimden ziyade tüketim odaklı kültür ve yaşam tarzlarına gönderme yapmakta ve bu doğrultuda çoğulcu yapıya sahip olan toplumlara işaret etmektedir (Jenks, 2012, s. 493). Türkiye ne kadar postmodern bir toplumdur ya da postmodernite ne kadar gerçektir tartışmalı konular olsa da yer yer tesettürlü dindar kadınların değişen yaşam tarzlarını açıklamada kullanıldığı görülür. Postmodern toplumsal yapıda tüketim nesnelere bireylerin kimliğini ve statüsünü belirleyen sembolik anlamlar üstlendiği ve farklı yaşam tarzlarına sahip bireyler arasında bir etkileşim sağladığı ifade edilebilir (Çapcıoğlu, 2011, s. 55). Buna göre başörtülü kesim postmodernizmin imkanlarından faydalanan modern aktörler olarak sunulabilir. Bu bağlamda tüketim olgusu, her kesime hitap eden ürünlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, başörtülü kadınların postmodern toplumsal yapıyı içselleştirmelerini kolaylaştırmıştır. Örneğin global bir marka olan Nike, 2019 yılının sonlarında tesettür giyime uygun mayo üretirken;¹⁵ yine aynı firmanın 2017 yılında Müslüman kadın atletler için tesettüre uygun spor kıyafeti ürettiği görülmektedir.¹⁶

Burada sermaye ve tüketim zincirlerine uyum sağladıkça görünüm kazanan, farklı alanlarda görüldükçe bunu özgürlük olarak sunan yaklaşımlar, doğal özgürlükten ziyade bir nevi kapitalizme eklenmenin beraberinde getirdiği yeni var olma biçimi olarak da okunabilir (Aydınalp, 2018, s. 217). Fakat her hâlükârda tüketim anlayışına uyum sağlayan başörtülü bireylerin, tükettikçe, kamusal alanlar da dahil hayatın içinde daha fazla yer aldıkları sosyolojik bir vakıadır. Hayatın içinde yer alma onları ne kadar özgür kılar ya da tüket(e)meyen başörtülü birey kendini ne kadar özgür hisseder ya da modern süreçlerin neresindedir ayrıca tartışılabilir. Yine tüketimin özgürleştirme yanında sekülerleştirme yan işlevleriyle birlikte işleyen karşıt süreçler oluşturacağı söylenebilir. Burada tüketim nesnelere kapitalist mantalite içinde ne kadar İslamlaştırılabileceği de tartışma konusudur. Zira seküler bir kurgu olan tüketim nesnelere başına “İslami” kavramının getirilmesi yer yer tenkit edilen ayrıca büyük bir iddia gibidir. Tüketilen bir nesnenin İslami olmasına (mesela helal tatili kim nasıl helal kılıyor) kim karar vermektedir? Bu gerilim hatlarıyla birlikte, kentli başörtülü kadın çevresindeki modern süreçlerden spontan istifade etmektedir. Burada tüketim zemininin sınıfsal ve büyük oranda seküler olduğu açıktır; fakat bu seküler temeldeki sınıfsal hareketliliğe paralel yeni bir dini kültür oluşturmak amaçlanan zaman alacaktır. Zira günümüzde yeni tüketim nesnelere sarılmakla birlikte geleneksel dindar kalmaya çalıştıkları söylenebilecek başörtülü kadınların bir geçiş dönemi yaşadıkları, modern karşısında ikircikli tercihlerle ancak var olabildikleri söylenebilir. Ne kadar modern kalabilecekleri aynı zamanda bir dini doktrin ve fihhi mesele olarak

¹⁴ Yeni yapılan bir saha araştırmasında, başını açmanın ana temaları olarak şu bağlamlara dikkat çekilmiştir: Bireyselleşmeyle gelen yeni özneleşme; kamusal insanın çöküşü ya da “yarın unutulur umurumda değil”; dini hassasiyetten seküler anlama “saç insanı tahrik etmez”; “zaten” üzerinden bir özneleşme krizi; örselenen öznellik ve kendini yeniden inşa; kendine yabancılaşma ya da “aynada gördüğüm ben değilim”; dinsel bireycilik; siyasi temsil krizi ya da “ben süssam da başörtüm konuşur”; rasyonel özgürlük ya da “beynimdeki tabuları kırdım”; dindaşlarına tepki ya da “oradan” gözükmeme arzusu; modalaşma ve metalaşma eleştirisi; dar görüşlülük damgası ya da “kutsal olandan yük olan başörtüsüne geçiş. Edanur Türkan. (2021). *Öznelik Kapasitesinin Oluşumunda Çevresel Faktörler ve Tesettür İlişkisi: Kadınların “Örtünme” ve “Açılma Deneyimi”*. (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 82-119); Aynı dönemde benzer bir araştırma için krş: Muhammet Numan Sağırılı. (2021). *Başörtüsü Giymeyi Bırakan Üniversite Mezunu ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel bir Araştırma*. (Marmara Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.84). Ayrıca sosyal medyada 2019 Ocak ayında başlayan başörtüsü “challenge” için bkz: <https://t24.com.tr/haber/basortusunu-cikaran-busra-cebeci-oturdugu-yerden-fetocu-mu-adnanci-mi-proje-eleman-mi-diye-konusacagina,804740,26.04.2022>; <https://www.mynet.com/galeri/turkiye-bunu-konusuyor-10yearschallenge-akiminda-basortusu-tartismasi-hiz-kesmiyor-190101136440/1>, 26.04.2022.

¹⁵ <https://www.independent.co.uk/life-style/fashion/nike-victory-swim-hijab-collection-online-a9240481.html-18-Mayis-2020>.

¹⁶ <https://www.milliyet.com.tr/skorer/galeri/nike-turban-uretti-2410926/18-Mayis-2020>.

karşımıza çıkmaktadır. Modern muhafazakâr kadın geleneksel fıkıhla ne kadar modern süreçlerin içinde olabilecek ya da tersten sorulursa içtihat kanalları geleneksel kadını ne kadar özgürleştirme potansiyeline sahiptir?

Fakat ne olursa olsun başında İslami olan tüketim nesnelere yaygınlaşmakta ve başörtülü kadınların da önemli bir kısmı bunu kabul etmektedir. Dini alana başvurarak meşrulaştırılan davranış kalıpları ve tüketim nesnelere artık modern ile dinin yeni karşılaşma alanıdır. Dini açıdan meşrulaştırılan tüketim kalıpları, moderniteye eklenmenin araçları olarak görülmektedir (Göle, 2010, s.30-31). Örneğin muhafazakâr tatil biçimlerinin ya da tesettürlü kadınların denize girmesine imkân tanıyan haşemanın yaygınlaşması bu anlamda gelenekten “geleneksel” kalarak moderne doğru kayışı imleyen yeni kültür alanı olarak sunulabilir (Avcı, 2018, s. 225-227).

Günümüzde, sınıfsal hareketliliğe paralel biçimde, gelenek-modern karışımı “başörtülü yeni kültür alanı” tesettür defileleri, estetik operasyonlar, baby showerlar, tesettür sınırlarını zorlayan partiler, kapalı moda bloggerları, tesettürlü fenomenler şeklinde giderek genişlemektedir.¹⁷ Genel olarak, 80’li yıllarda dini ölçülere riayet ve dikkat çekmemeyi şiar edinen başörtülü kadının; 90’lı yıllarda fazlaca siyasal anlam yüklenen başörtüsü kamplaşmalarını yaşadıkdan sonra, sosyal medyanın ve ekonominin tetiklediği akış içinde, tam tersine daha iyi görünmeyi merkeze alan ve doktriner tartışmalardan uzak duran bir bilince doğru evrilmeye başladığı söylenebilir. Yeni formlar üreterek modern olanla uyum arayan başörtülü kadın, özellikle genç kuşaklar, hayatın içinde var oldukça tabii şekilde seküler sınırları da zorlamaktadır. Bu durumu Barbarosoğlu önce renkleri sonra tarzları etkisine alan “bedenim benimdir ve buradadır” anlayışının yaygınlaşmasıyla açıklar (Barbarosoğlu, 2013, s.96). Dindar kadınlar tüm bu süreçlere uyum sağlarken, başörtüsünden ve dindarlıklarından vazgeçmeyerek, seküler değerler ile İslami değerleri mecedip kamusal alanda görünürlüklerini artırmaya devam etmektedir. Göle’nin ifadesiyle “dindarlık ile kamusal, Müslümanlık ile modernliği birleştirebilmenin yollarını aramakta ve her ikisinin de anlamını dönüştürmektedir” (Göle, 2012, s. 46). Aynı süreci Atay ise günümüzde artık “tesettür emirdir denilen devrin kapandığı, tesettür güzeldir denilen günlerin belirlediği bir döneme doğru gitmekteyiz” ifadeleriyle anlatmaktadır (Atay, 2009, s. 83). Tekin ise daha kötümser bir bakışla para, iktidar ve eğitimden örnekler vererek, dünya referanslı bir hayat tarzının, yine dindarlar tarafından/üzerinden meşrulaştırıldığını ifade eder. Dindarların, dinî hayat üzerindeki modern kısıtlamaları post-modern görecelilik ve çeşni içinde yok etmeye çalıştıklarını belirten Tekin, fakat bir yapı bozumu süreci olarak her şeyin ayarını kaçıran postmodern mantığın -temelde seküler bir süreç olduğu için- Müslümanca yeni bir inşaya sıcak bakmayacağı, dolayısıyla sarılınan yapı bozumu ile dinî hayatın da buharlaşabileceğini ileri sürer. Müslümanlar, bu süreçte, totaliter modern uygulamalardan intikam alırken, dinî hayatlarını da silikleştirici bir konformizme düşmektedirler (Tekin, 2011, s. 57-2011).

Başörtülü kadınların içinde olduğu bu dinamik süreç, bilhassa son on sene içindeki tartışmalar, bilimsel anlamda yeni yeni gözlem altına alınmaktadır. Bu araştırma da başörtülü kadınların serbest zaman eğilimlerini anlamaya yarayacak bir ölçek denemesi yaparak ilgili literatüre katkı sağlamaya çalışacaktır. Temelde, dini nitelikli başörtüsüyle seküler nitelikli serbest zaman çelişen iki alanın karşılaşması açısından manidar bir etkileşim alanıdır. Araştırmamızın ön bulgularına göre tesettürlü kadınlar bireysel anlamda dindarlıklarını devam ettirmekte; fakat davranışlarını toplumsal hayatın etkisinde yeniden şekillendirme ihtiyacı duymaktadırlar. Yaşam tarzlarında ortaya çıkan bu farklılaşma,

¹⁷ Önde gelen tesettürlü fenomenler için bkz: <https://onedio.com/haber/sosyal-medyanin-tesetturlu-fenomenlerinin-kis-aylarinda-tercih-ettigi-ilham-alabileceginiz-21-kombini-954709>, 18.04.2022; Yine uç bir örnek olarak şu habere bakılabilir: “Abdurrahman Dilipak’tan şampanya patlatan türbanlı kadınlara eleştiri: Zıvanadan çıktılar” <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/abdurrahman-dilipak-turbanli-kadınların-sampanya-patlatip-sosyal-medyada-paylaşmasına-tepki-gosterdi-530442h.htm>, 18.04.2022.

tesettürlü kadınların serbest zaman değerlendirme biçimleri üzerinden, 11 sorudan oluşan “serbest zaman eğilimi” ölçeği ile analize tabi tutulmuştur.

2. Başörtülü Kadınlarda Serbest Zaman Eğilimi Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma modeli, bir araştırmada hangi metotların nasıl ve ne şekilde kullanıldığının açıklanması anlamına gelmektedir (Arslantürk ve Arslantürk, 2010, s. 297). Sosyal bilimlerde herhangi bir araştırma kapsamında sonuca ulaşmak için ortaya konulan değişkenleri ölçmenin, matematiksel bir çalışma ile kıyaslandığında, görece daha zor olduğu ifade edilebilir. Zira sosyal bilimlerde deneklere yöneltilen tutum, davranış ve algı soruları her bir katılımcıya göre değişkenlik göstermekte ve bu durum değişkenlerin sayısal biçimde ifade edilmesini zorlaştırmaktadır (Altunışık vd., 2002, s. 97).

Sosyal bilimlerde bireylerin tutumlarını ölçmek için sosyal psikologlar tarafından geliştirilen Thurstone, Likert, Guttman ve Bogardus gibi çeşitli tutum ölçme teknikleri mevcuttur (Arslantürk ve Arslantürk, 2010, s. 131). Araştırmamız kapsamında yaygın olan 5’li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Likert tipi ölçek verilen yanıtları beş dereceli bir skala vasıtasıyla en olumludan en olumsuz doğru ölçmeyi amaçlamaktadır (Arslantürk ve Arslantürk, 2010, s. 133). Nitekim araştırmamız kapsamında hazırlanan ölçek, kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), fikrim yok (3), katılıyorum (4), kesinlikle katılıyorum (5) şeklinde kodlanmıştır. Araştırmada ölçek maddeleri geliştirilirken şu aşamalardan geçilmiştir:

I. Konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır.

II. Konu ile benzerlik gösteren ölçekler incelenmiştir. Dünyevileşme ile ilgili Aydınalp tarafından geliştirilen “Din ve Dünyevileşme Eğilimleri”¹⁸ adlı araştırma kapsamında geliştirilen ölçeğin 49 ve 52. maddeleri ile benzerlik gösteren “gençlerin (kız-erkek) evlilik öncesi toplumsal alanlarda serbest zaman geçirmelerinde bir sakınca görmüyorum” ile “dinde zamanın şartlarına göre serbest zaman faaliyetleri yeniden yorumlanmalıdır” maddeleri, çalışmamızda “serbest zamanda dini liberalleşme boyutu” altında kullanılmıştır.

III. Öncelikle 45 maddelik bir soru havuzu oluşturulmuş, sonrasında akademik alanda profesör ve yardımcı doçent unvanlarına sahip 2 uzmanın görüşü alınarak madde sayısı 11’e düşürülmüştür.

IV. Ölçek maddeleri son halini aldıktan sonra 369 kişi ile pilot çalışma yapılmış ve ölçek ilk olarak 369 kişi üzerinden analiz edilmiştir. Analiz sonucunda 4 boyutlu 11 maddelik “Başörtülü Kadınlarda Serbest Zaman Eğilimi Ölçeği” elde edilmiştir.

V. Son olarak elde edilen ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır.

Ölçekte bulunan toplam 11 maddenin 9’u düz kodlanırken 2 madde (s7 ve s8) ters kodlanmıştır. 5’li likert yapıdaki ölçekten alınacak en yüksek ortalama puan 5 iken en düşük 1’dir. Diğer bir ifadeyle serbest zaman eğilimi doğrultusunda katılımcıların olumlu (katılıyorum) yanıtlarına 5, olumsuz (katılmıyorum) yanıtlarına 1 puan verilmiştir. Yüksek puanlar kişinin serbest zamanda dini ölçülerden uzak olduğunu gösterirken düşük puanlar kişinin serbest zamanda dini ölçülere göre hareket ettiğini göstermektedir. 706 kişiye uygulanan ölçek sonucunda ölçeğin toplam puan ortalaması 3,16, ölçekten alınan minimum puan 1,10 maksimum puan 4,90 iken ölçeğin standart sapması 0,67805’dir. Ölçek puanı hesaplanırken katılımcıların sorulara verdikleri yanıtların puanları toplanmış, dolayısıyla

¹⁸ Bkz: Halil Aydınalp, *Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.

en düşük puan alan katılımcının puan ortalaması 1,10 iken en yüksek puanı alan 4 katılımcının puanları ortalamaları 4,90 olarak hesaplanmıştır.

İstatistiksel analizlerde 706 tesettürlü kadın bireye ait anket verileri incelenmiştir. Verilerin analizleri Smart PLS Version 3.3.2. ve IBM SPSS Statistic 26 paket programlarında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçeğe IBM SPSS programında keşfedici faktör analizi uygulanarak ölçeğe ait boyutlar ve bu boyutlara ait madde yükleri tespit edilmiştir. Keşfedici faktör analizinde faktör elde etme metodu olarak “Principal Component”, rotasyon metodu olarak ise, faktörler arası ilişkilerde aracı değişkenlerin de etkileri olması nedeniyle “Equamax” yöntemi kullanılmıştır. Daha sonraki aşamada, araştırma modeline dahil edilen ölçeğe SmartPLS programında ikinci nesil çok değişkenli bir istatistik metodu olan “Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik” (KEKK-YEM / PLS-SEM) modeli kullanılarak, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Geçerlik ile birlikte aynı zamanda Cronbach's Alpha (CA) ve Birleşik Güvenirlik (Composite Reliability) değerleri de analiz edilerek modelin güvenirliliği de garanti altına alınmıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi 0,05 olarak kabul edilmiştir.

2.2. Başörtülü Kadınlarda Serbest Zaman Eğilimi Ölçeği'ne (BKSZÖ) Ait Güvenirlik ve Geçerlik Analizleri

Ölçeğe IBM SPSS programında keşfedici faktör analizi ve Cronbach Alpha güvenirlilik analizi uygulanmıştır. Bu analizlere ilişkin bilgiler bir sonraki bölümde verilecektir.

2.2.1. Başörtülü Kadınlarda Serbest Zaman Eğilim Ölçeği İçin Keşfedici Faktör Analizi ve CA Güvenirlik Analizi

Son hâliyle 11 maddelik Serbest Zaman Eğilimi Ölçeği'ne uygulanan KFA testinden elde edilen sonuçlar Tablo-1'de gösterilmiştir.

(KMO=0,818, CA =0,787 $\chi^2=2063,031$, df=66, p=0.00, Açıklanan Varyans=62,874)	
Faktör 1 Serbest Zamanda Liberalleşme	Madde Yüğü
S3 Dinde zamanın şartlarına göre serbest zaman faaliyetleri yeniden yorumlanmalıdır.	,785
S4 Gençlerin evlilik öncesi toplumsal alanlarda serbest zaman geçirmelerinde bir sakınca görmüyorum.	,694
S2 Farklı hayat tarzlarına sahip bireylerle aynı ortamda serbest zaman faaliyetinde bulunabilirim.	,694
S1 Dinimi iç dünyamda yaşadığım için serbest zaman tercihlerimi etkilemiyor.	,662
S5 Alışverişlerimde/aldığım hizmetlerde dinden ziyade kaliteye önem veririm.	,616
Faktör 2 Dünyevileşme	Madde Yüğü
S9 Yakın çevremdeki insanlar dünyevi alanlarda serbest zaman geçirmeme sebep oluyor	,900
S10 Maddi durumum iyileştikçe serbest zamanlarımı daha dünyevi ortamlarda geçirdiğimi fark ediyorum.	,844
Faktör 3 Serbest Zamanda Seküler Gerilim	Madde Yüğü
S8 Sevmememe rağmen dini hassasiyetlerim sebebiyle denize/havuza giremiyorum.	,848
S7 Tatillerde dini ölçülere uygun kıyafet bulmakta zorlanıyorum.	,809
Faktör 4 Serbest Zamanda Spor ve Konser	Madde Yüğü

S12 Serbest zamanlarımda spor yaparım.	,906
S11 Serbest zamanlarımda konserlere giderim.	,679

Tablo 1. Başörtülü Kadınlarda Serbest Zaman Eğilimi Ölçeği Maddelerine Ait Güvenirlik ve Geçerlik Değerleri

Ölçeğin genel güvenirligi ve alt boyutların güvenirlilik değerleri 0,50 üzerindedir ve dolayısıyla istatistiki analize uygundur (Kılıç, 2016, s.48). KFA'ya göre, KMO değeri 0.818; Bartlett Sphericity Testi sonucu 2063,031'dir ($p < 0,05$). 0,81-0,90 aralığında olan KMO değerleri "iyi" seviyede kabul edilir (Sharma, 1996, s. 107). Buna göre keşfedici faktör analizi için kullanılan 706 kişilik örneklemin yeterli olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Bartlett Küresellik testine göre ise ki-kare değeri, $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır. İfadelerin faktör analizinin yapılabilmesi için uygun koşulları sağladığı belirlenmiştir.

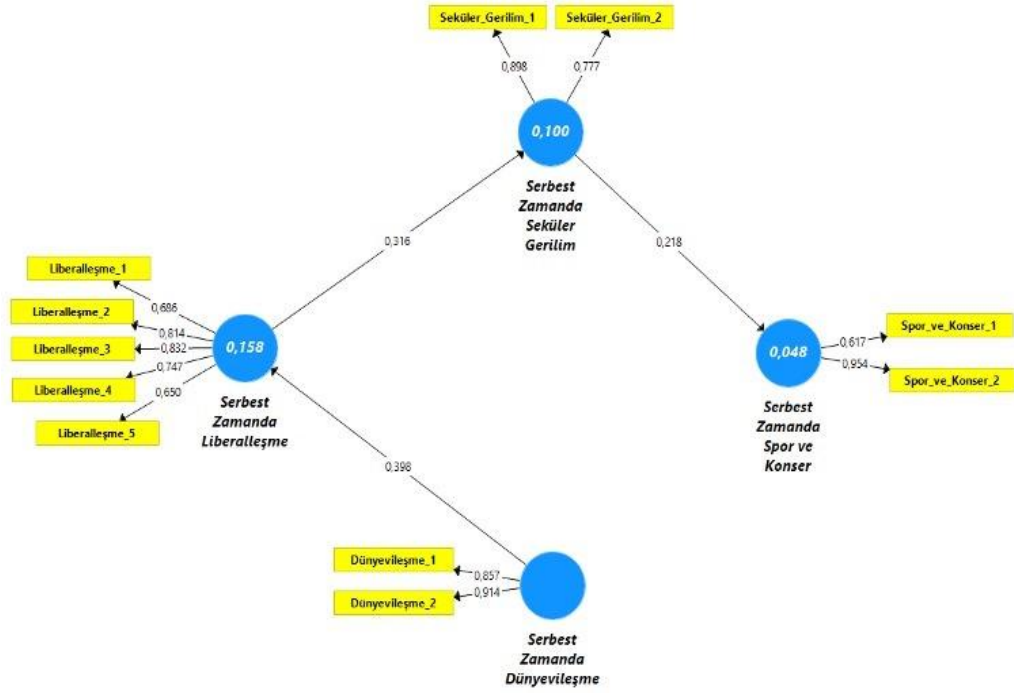
4 boyutlu "Serbest Zaman Eğilimi" ölçeğinde 11 maddeye ait yük değerlerinin kendi boyutlarına 0.91-0.62 değerleri arasında değişen yüklerle bağlandığı gözlemlenmiştir. Keşfedici faktör analizi sonucunda maddelerin faktör yüklerinin en az 0,30 ve üzerinde olması gerekir (Hair vd., 1998, s. 385). Buna göre elde edilen yük değerlerinin yeterli düzeyde büyük olduğu görülmektedir. Maddeler yüksek yük değerleriyle 4 faktör altında yüklendikleri için tüm maddeler çalışmaya dahil edilmiştir. Uygulanan keşfedici faktör analizi sonucuna göre açıklanan varyans miktarı %62,87 olarak hesaplanmıştır. Buna göre elde edilen 4 boyut, serbest zaman eğilimindeki değişimlerin %62,87'lik kısmını açıklamaktadır. Ölçekten elde edilen 4 boyuta ait güvenirlilik ve geçerlik değerleri ise ayrı ayrı Tablo 2'de sunulmuştur.

	Cronbach's Alpha	rho_A	Composite Reliability	Average Variance Extracted (AVE)
Serbest Zamanda Dünyevileşme	0,731	0,76	0,88	0,786
Serbest Zamanda Liberalleşme	0,804	0,826	0,864	0,561
Serbest Zamanda Seküler Gerilim	0,591	0,641	0,826	0,705
Serbest Zamanda Spor ve Konser	0,523	0,863	0,777	0,646

Tablo 2. Modele İlişkin Güvenirlik ve Geçerlik Değerleri

2.2.2. Başörtülü Kadınlarda Serbest Zaman Eğilimi Ölçeği İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

"Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi" (KEKK-YEM) yöntemi ile doğrulayıcı faktör analizi yapılabilmektedir. 4 boyutlu keşfedici faktör analizi sonucunda elde edilen faktörlere ait maddeler kullanılarak kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modeli kurulmuş ve modelin yapı geçerliliği kontrol edilmiştir. KFA sonucunda ölçekte 4 faktör altında faktörleşen toplam 11 maddeye doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış ve analiz sonucunda maddelerin tamamının yeterli faktör yükleri yüklendiği ve 0,05 anlamlılık düzeyinde faktörlerinde bağlandıkları görülmüştür. Dolayısıyla maddelerin hiçbirini çalışmadan çıkarılmadan DFA tamamlanmıştır. Kurulan model Şekil-1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. 4 Boyutlu Serbest Zamanda Eğilim Ölçeğinin Smart PLS Görünümü

2.2.3. Modelin Ayrışma Geçerliği

Geçerlik, aynı yapıyı ölçen iki ölçüm arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmayı ifade etmektedir (Balcı, s.116). Geçerlik çeşitlerinden biri olan ayrışma geçerliği (ayırדתme geçerliği) ise, bir ölçme aracına uygulanan farklı ölçümlerin sonuçlarının birbirinden farklı olması durumunda karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bir ölçeğin ayrışma geçerliğinin yüksek olması, bu ölçeğin farklı ölçme araçlarıyla olan ilişkisinin düşük olduğu anlamına gelmektedir (Balcı, s.117). Bu durumda ayrışma geçerliğinin sağlanabilmesi için elde edilen HTMT değerlerinin 0.90'ın altında olması gerekir (Henseler vd., 2015, s.115-135). Tablo 3'te gösterilen tüm değerler bu koşulu sağlamaktadır. Araştırma modelinin, HTMT değerleri dikkate alındığında ayrışma geçerliği kriterlerini sağladığı görülmektedir.

	Serbest Zamanda Dünyevileşme	Serbest Zamanda Liberalleşme	Serbest Zamanda Seküler Gerilim
Serbest Zamanda Liberalleşme	0,507		
Serbest Zamanda Seküler Gerilim	0,110	0,430	
Serbest Zamanda Spor ve Konser	0,255	0,538	0,333

Tablo 3. HTMT Değerleri

2.2.4. Modelin Uyuşum Geçerliği ve Güvenirliği

Yapı güvenirliliği için öncelikle değişkenlerin Cronbach Alpha (CA) değerleri ve Composite Reliability (CR) değerleri kontrol edilmiştir. Bu değerler, modele ait sırasıyla içsel tutarlılığı ve bileşik güvenirliliği ifade eder. Bir ölçek için Cronbach Apha değerinin 0.50'in altında olması ölçeğin toplanabilir özelliğinin bozulduğunu, yani güvenilir

olmadığını ifade eder (Kılıç, 2016, s. 47-48). Hair ve arkadaşları (1998), güvenilirlik kıstasının sağlanabilmesi için modeldeki her bir yapı için elde edilen CR değerlerinin 0,70'in üzerinde olması gerektiğini belirtmektedir. Diğer yandan uyum geçerliliğinin sağlanabilmesi için Average Variance Extracted (AVE) değerlerinin 0,50'nin üzerinde olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981, s. 39-50). Modele ait uyum geçerliği incelendiğinde literatür kıstaslarının tamamının sağlandığı görülmektedir.

Ayrıca doğrulayıcı faktör analizi sonucunda maddelerin faktör yüklerinin en az 0,30 ve üzerinde olması gerekir (Holmes, 2000, s. 143). Bununla birlikte modelde bulunan tüm maddelerin en azından 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olması beklenir. Modeldeki tüm göstergelere ait faktör yükleri ve yeniden örnekleme yöntemi ile elde edilen faktör yüklerine ait anlamlılık istatistikleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Faktör 1	Madde Yüğü	p	CA	CR	AVE
S3	0,686	0,00	0,804	0,864	0,561
S4	0,814	0,00			
S2	0,832	0,00			
S1	0,747	0,00			
S5	0,65	0,00			
Faktör 2	Madde Yüğü	p	CA	CR	AVE
S9	0,857	0,00	0,731	0,88	0,786
S10	0,914	0,00			
Faktör 3	Madde Yüğü	p	CA	CR	AVE
S8	0,777	0,00	0,591	0,826	0,705
S7	0,898	0,00			
Faktör 4	Madde Yüğü	p	CA	CR	AVE
S12	0,617	0,00	0,523	0,777	0,646
S11	0,954	0,00			

Tablo 4: Başörtülü Kadınlarda Serbest Zaman Eğilimi Ölçeği Maddelerine Ait Güvenirlik ve Uyum Geçerlik Değerleri

Tablo 3 incelendiğinde, elde edilen tüm CA değerlerinin 0,50'in üzerinde, CR değerlerinin, 0,70'in üzerinde, AVE değerlerinin ise 0,50'in üzerinde olduğu görülmektedir. Modelde bulunan tüm göstergelere ait standart faktör yükleri 0,62-0,95 arasında değişmektedir. Ayrıca yüklerin tamamı 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır.

Nihayetinde, araştırma modelinin güvenilirlik ve geçerliği ile yapısal geçerliği sağladığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlere yönelik ölçekten elde edilecek tüm yol katsayılarının geçerli ve güvenilir olacağını ifade etmek mümkündür.

SONUÇ

Detayları ilgili bölümlerde verildiği üzere, makalede, KMO ve Bartlett Küresellik testi, faktör yük değerleri, açıklanan varyans, Cronbach Alfa katsayısı, doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ise tamamı 0,05 düzeyinde anlamlı HTMT, CA, CR ve AVE değerleri açısından yapı geçerliği bulunan ve güvenilir bir ölçek elde edilmiştir. "Başörtülü Kadınlarda Serbest Zaman Eğilimi Ölçeği" şeklinde isimlendirdiğimiz dört alt boyuttan meydana gelen ölçek; başörtülü kadının serbest zaman faaliyetlerini liberalleşme,

dünyevileşme, serbest zamanda seküler gerilimler, serbest zamanda spor ve konser alt faktörleri açısından gözlem altına almaktadır.

Anılan boyutlar başörtülü kadının kendi doğal tercihleriyle var olmaya başladığı “özerk dünyevi” (Aydınalp vd., 2019) alanları tanımlaması açısından manidardır. Başörtülü kadın kendi bireyselliğini aşan dini gelenekle bağımsızlaşmadan ziyade uyumlu bir örtüşme yaşamakta; fakat dünyevi sınırlarını yine kendi iradi tercihlerine göre genişleterek özerk bir seküler alan açmaktadır. Böylesi bir bağlamda liberalleşme, dünyevileşme, dinle seküler tercihler arasında sıkışma, dini kimliğiyle spor yapma ve konsere gitme eğilimleri, başörtülü kadının modern kontekstte kendi serbest zaman kültürünü var etme adına pek çok şey söyleyecektir. Nitekim araştırmanın ortalamalarına bakıldığında, alınan puanlar minimum 1,10 ile maksimum 4,90 arasında değişirken; 706 kişinin ortalaması araştırmada 3,16 şeklinde tespit edilmiştir. Bu ortalama başörtülü Türk kadınlarının, geleneksel tanımlama ve sembollere rağmen, serbest zaman eğilimlerinde, anılan boyutlar açısından belirgin bir liberalleşme, dünyevileşme ve seküler gerilimler yaşadığını ortaya koymaktadır.

Dahası elde edilen boyutlar, geçmişten günümüze, sosyolojinin ve din sosyolojisinin oldukça merkezi tartışma alanlarına tekbül etmektedir; bu da ölçekten hareketle yapılacak saha araştırmalarının kavramsal ve kuramsal düzeyde tartışma ve sorgulama potansiyeline işaret etmektedir. Anılan boyutlar aynı zamanda başörtüsü, serbest zaman ve din üçgeninde farklı disiplinler tarafından da kullanılabilir bir çerçeve oluşturmaktadır. Daha önce örneği olmayan bu ölçek denemesinin diğer ölçeklendirme çalışmalarını da tetikleyeceğini; özellikle buradaki dört boyuttan her birinin, örneğin sadece seküler gerilimler, konser ya da spor açısından, kendi içinde detaylandırılabilirliğini de ifade etmek isteriz.

EXTENDED ABSTRACT

The main purpose of this research is analyzing the lifestyles of the headscarved women who identified themselves as conservative in terms of religion. The publicity and social position of headscarved women is a topic of tense discussion in Turkey. Especially in Turkey, which is integrated into the world economic system, headscarved women have become important consumers. In this context, leisure activities of headscarved women are also an important area of “subjectification”.

This article is an attempt to create a scale to measure leisure time trends in headscarved women between tradition and modernity. Survey method which is a variety of quantitative research method is used and statistically reliable and valid four-dimensional “Leisure Time Tendency Scale for Headscarved Women” was obtained as a result of research, conducted with the KMO (0,818) and Bartlett sphericity test (2063,031), factor load values, explained variance (62,874), Cronbach Alpha coefficient (0,787) and confirmatory factor analysis. The scale tackles the leisure time activities of headscarved women in terms of liberalization, secularization, secular tensions in leisure time, sports and concerts in leisure time. The aforementioned dimensions are significant in terms of describing the “autonomous secular” areas in which headscarved women began to exist with their own civil preferences.

While analysing the lifestyles of conservative headscarved women in context of leisure time, it is also important to take into account the phenomenon of consumption, which has become one of the ways for individuals to be visible in today’s world. As a matter of fact, the integration process of individuals to the society in which they belong, may differ according to their income level. In this context, with progressively participation of conservative headscarved women in social life in Turkey since the 1990s, it has been striking that the consumption phenomenon, which is one of the requirements of modern life, has been internalized by headscarved women, in some cases at least as much as the section that identifies itself as secular. This is the new phenomenon in Turkey, which is growing in line with global capitalist processes.

As a result, mentioned before, four-dimensional “Leisure Time Tendency Scale for Headscarved women” has been engendered in order to measure how to integrate women who identify themselves as religious and conservative to the society in contexts of leisure time, secularization and modernization. Finally, the scale applied to 706 headscarved people, the total score average of the scale was 3.16, the minimum score at the scale was 1.10, the maximum score was 4.90, while the standard deviation of the scale was 0.67805. This result reveals that there is a tendency towards liberalization and rationalization among Turkish headscarved women.

KAYNAKÇA

Akagündüz, Ü. (2016). II. Meşrutiyet Döneminde kadın hareketi ve Şukufe Nihal'in bugünün genç kadınına adlı yazısı. *Fe Dergi*, 8(1), 111-117.

Aktaş, C. 1980'lerden bugüne başörtülü kadın profillerinin geçirdiği aşamalar. Ekran gazetesi (erişim tarihi:14.03.2022). <https://www.ekrangazetesi.com/haber/10910/cihan-aktas-1980lerden-bugune-basortulu-kadin-profillerinin-gecirdigi-asamaları-yazdi-basortusu-ayni-aciklama-degil-artik.html>.

Altunışık, R. vd. (2002). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya Kitabevi.

Amman, M. T. (2010). Türkiye'de ailenin açık ve örtülü sekülerleşmesinin sosyolojik analizi. M. F. Bayraktar (Ed.), *Aile ve Eğitim* içinde, (64), Ensar Neşriyat.

Arslan, A. ve Akpınar, Ö. (2005). İnas Darülfünunu (1914-1921). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 6(2), 226-229.

Arslantürk, Z. ve Arslantürk, E. (2010), *Uygulamalı sosyal araştırma*. Çamlıca Yayınları.

Atay, T. (2009). *Din hayattan çıkar*. İletişim Yayınları.

Avcı, Ö. (2018). *İstanbul'da dindar üniversite gençliği: iki dünya arasında*. İletişim Yayınları.

Aydın, M. A. (1998). Hukûk-i Âile Kararnâmesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 18, ss. 314-318), İstanbul, TDV Yayınları.

Aydınalp, H. (2011). Türkiye'de dini hayatın tarihsel arka planını okumak-I: İslamiyet öncesi Türk inanç sistemi ve Türklerin İslamlaşma süreci. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(8), 145-167.

Aydınalp, H. (2018). *Din ve dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs örneği*. Çamlıca Yayınları.

Aydınalp, H. (2019). Yerel bir dünyevileşme kavramı: özerk dünyevileşmeler. M. Ali Kirman-Volkan Ertit (Eds.) *Sekülerleşme Tartışmaları* (s. 170-183). Kadim Yayınları.

Aykut, Ş. (2022). *İslamcı dergilerden kadın imgesi: Mektup Dergisi örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi.

Balcı, A. (2021). *Sosyal bilimlerde araştırma: yöntem, teknik ve ilkeler*. Pegem Akademi Yayınları.

Barbarosoğlu, F. (2013). *Şov ve mahrem*. Profil yayınları.

Batuman, B. (2019). *Milletin mimarisi: yeni İslamcı ulus inşasının kent ve mekân siyaseti*. Şahika Tokel (Çev.). Metis Yayınları.

Bayram, S. ve Kahya, Ö. (Haziran 2019). Eski Mezopotamya'da başörtüsü kullanımı üzerine. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(2), 648-649.

Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. (4. Bs.). Yapı Kredi Yayınları.

Boyacıoğlu, R. (1999). Atatürk, kadın ve tesettür. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 211-214.

Çapcıoğlu, İ. (2011). *Modernleşen Türkiye'de din ve toplum*. Otto Yayınları.

Çelik, C. (2013). *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*. Hikmetevi Yayınları.

Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.

Gezer, Y. (2013). *Kadın, din ve modernizm: İslamcı kadınların sivil örgütlenme pratikleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Göle, N. (2010a). *Modern mahrem*. Metis Yayınları.

Göle, N. (2010b). *İç içe girişler: İslam ve Avrupa*. Metis Yayınları.

Göle, N. (2012). *Seküler ve dinsel: aşınan sınırlar*. Metis Yayınları.

Hair, J. F. vd. (1998). *Multivariate data analysis*, Prentice Hall.

Henseler, Jörg vd. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, (43), 115-135.

- Holmes, S. P. (2000). *Introduction to structural equation modelling*, ACSPRI.
- Jenks, C. (2012). *Temel sosyolojik dikotomiler*. İhsan Çapcıoğlu (Çev.), Birleşik Yayınları.
- Kartal, S. K. (1983). *Ekonomik ve sosyal yönleriyle Türkiye’de kentleşme*. Yurt Yayıncılık.
- Kuru, A.T. (2011). *Pasif ve dışlayıcı laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*. Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylem Çağdaş Babaoğlu (Çev.).
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın Alfa Güvenirlik Katsayısı. *Journal of Mood Disorders* 6(1).
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. TTK Yayınları.
- Mardin, Ş. (1993). *Türkiye’de din ve siyaset*. (3. Bs.). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1999). Laiklik ideali ve gerçekler. *Türkiye Günlüğü*, (56) Yaz 1999. 57.
- Özcan Demir, N. (1999). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı feminizmi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 107-115.
- Özdalga, E., (2015). *İslamcılığın Türkiye seyri: Sosyolojik bir perspektif*. Gamze Türkoğlu (Çev.), İletişim Yayınları.
- Özkiraz, A. İkinci Meşrutiyet Döneminde kadın olmak. (2011). *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3(1). 7-8.
- Sancar, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin cinsiyeti: erkekler devlet, kadınlar aile kurar*. İletişim Yayınları.
- Sarisaman, S. (1998). Cumhuriyetin ilk yıllarında kadın kıyafeti meselesi. *Atatürk Yolu Dergisi*. 6(21), 101-105.
- Sezer Arıç, A. (2006). Türklerde kıyafetin kısa tarihi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22(64-65-66), 141-160.
- Sharma, S. (1996). *Applied multivariate technique*. John Willey & Sons Inc.
- Şengül, F.N. (2021). *Üniversite gençliğinde din ve hedonizm (Z kuşağı örneği)*. Akademisyen Kitabevi.
- Tekin, M. (2011). *Kutsal sekülerizm*. Açılım Kitap.
- Toruk, İ. (Aralık, 2011). Türkiye’de başörtüsü sorunu ve yazılı medyada sunumu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 483-514.
- Turhan, M. (1997). *Kültür Değişmeleri*. (3. Bs.). MÜİFAV Yayınları.
- Türkan, E. (2021). Öznellik Kapasitesinin Oluşumunda Çevresel Faktörler ve Tesettür İlişkisi: Kadınların “Örtünme” ve “Açılma” Deneyimi. (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.
- Ülken, H. Z. (1966). *Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi*. Selçuk Yayınları.
- Yanıkoğlu, K. (2013). Modernleşme ve kadın bedeni bağlamında Türkiye’de başörtüsü sorunu. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.
- Yerasimos, S. (1980). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye*. Gözlem Yayınları.